

Sanjarbek DJUMANOV,

Imom Buxoriy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi ilmiy xodimi, tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

E-mail: sanjar.djumanov@bk.ru

O'zMU professori A.Yermetov taqrizi asosida

MUSTAQILLIK YILLARIDA IMOM MOTURIDIY MEROSINING O'RGANILISHI VA UNING DINIY QADRIYATLARIMIZNI TIKLASHDAGI O'RNI

Annotatsiya

Mustaqillik yillarida Imom Moturidiy ilmiy merosini o'rganish va keng targ'ib qilish ishlari amalga oshirildi. 2016 yildan e'tiboran ushbu tadbirlar yangi bosqichga ko'tarildi. Xususan, Imom Moturidiy ilmiy merosini o'rganishga mo'ljallangan Imom Moturidiy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi tashkil qilindi, alloma asarlari tarjimai amalga oshirildi. Bu esa, o'z navbatida, diniy qadriyatlarimizni tiklash ishlarida muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Mazkur maqola mustaqillik yillarida Imom Moturidiy ilmiy merosini o'rganish ishlari tarixiga bag'ishlangan.

Kalit so'zlar: Imom Moturidiy, ilmiy meros, asarlar, xalqaro konferensiya, tarjimalar.

THE STUDY OF IMAM MOTURIDI'S HERITAGE IN THE YEARS OF INDEPENDENCE AND ITS ROLE IN THE RESTORATION OF OUR RELIGIOUS VALUES

Annotation

In the years of independence, research and wide promotion of the scientific heritage of Imam Moturidi was carried out. Since 2016, these events have reached a new level. In particular, the Imam Moturidi international research center was established to study the scientific heritage of Imam Moturidi, and the works of the scholar were translated. This, in turn, became important in the restoration of our religious values. This article is devoted to the history of studies of the scientific heritage of Imam Moturidi during the years of independence.

Key words: Alloma, scientific heritage, works, international conference, Maturid school of the word, moderate teaching, Imam Moturidi, scientific heritage, works, international conference, translations.

ИЗУЧЕНИЕ НАСЛЕДИЯ ИМАМА МОТУРИДИ В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ И ЕГО РОЛИ В ВОССТАНОВЛЕНИИ НАШИХ РЕЛИГИОЗНЫХ ЦЕННОСТЕЙ

Аннотация

В годы независимости проводились исследования и широкая пропаганда научного наследия Имама Мотуриди. С 2016 года эти мероприятия вышли на новый уровень. В частности, для изучения научного наследия Имама Мотуриди был создан международный исследовательский центр Имама Мотуриди, переведены труды учёного. Это, в свою очередь, сыграло важную роль в восстановлении наших религиозных ценностей. Данная статья посвящена истории изучения научного наследия Имама Мотуриди в годы независимости.

Ключевые слова: Имам Мотуриди, научное наследие, труды, международная конференция, переводы.

Kirish. Ma'lumki, O'rta asrlarda yurtimizdan yetishib chiqqan ko'plab ulug' allomalar o'z kashfiyoti va ta'limoti bilan jahonda mashhur bo'ldi. Shunday allomalardan biri Abu Mansur Moturidiy bo'lib, u zot kalom ilmi asoschilaridan edi. Imom Moturidiy hayoti va ilmiy merosi haqidagi ma'lumotlar, asosan, o'rta asr mualliflari Xatib Bag'dodiy, Abdulkarim Sam'oni, Abul Fido Zayniddin Qosim ibn Qutlubug'a, Muhitdin Qurashiy, Kafaviy, Abul Mu'iyin Nasafiy, Toshko'priyuzoda va Hoji Xalifa asarlarida keltirilgan. Imom Moturidiyning kalom va fiqh imlari sohasidagi qarashlari uning "Kitob at – Tavhid" va "Kitob ta'vilot ahl as-sunna" nomli asarlarida bayon qilingan. Bu haqdagi ma'lumotlar alloma vafotidan so'ng moturidiya ta'limotiga bag'ishlangan qator asarlarda ham o'z aksini topgan [8].

Asrlar davomida alloma asarlarini o'rganish va unga sharh yozish ishlari amalga oshirildi. Ammo yurtimiz avval Rossiya imperiyasi, so'ngra sovet tuzumi tomonidan mustamlakaga aylantirilgach, bunday ishlarni amalga oshirishga taqiq qo'yildi. Ayniqsa, yurtimizda sovet tuzumi davrida yuritilgan ateistik siyosat bunday ishlarga barham berishga qaratilgan edi. Ittifoq xalqlari e'tiqod qiluvchi turli dinlarga, xususan, islom diniga qarshi kurash ushbu siyosat asosini tashkil qilar edi. Shu sababdan yurtimizdan yetishib chiqqan va islom dini rivojiga ulkan hissa qo'shgan allomalar ilmiy merosini o'rganish olib borilmadi. Ularning asarlari taqiqlandi va xalqimizga yetkazilmadi. Bu, o'z navbatida, yoshlar ma'naviy hayotiga salbiy ta'sir ko'rsatdi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Mustaqillik yillarida yurtimizdan yetishib chiqqan allomalar qatori Imom Moturidiy ilmiy merosini o'rganish va keng targ'ib qilish ishlari boshlandi. Xususan, 1999 yil 3 dekabrda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Imom Abu Mansur al-Moturidiy tavalludining 1130 yilligini nishonlash to'g'risida"gi qarori qabul qilindi. Ushbu qarorda alloma tavalludini keng nishonlash bo'yicha amalga oshirilishi lozim bo'lgan tadbirlar ko'rsatib berildi. Xususan, Samarqand shahrining Registonga tutash Chokardiza qabristonidagi Imom Moturidiy maqbarasini rekonstruksiya qilish, mamlakat hududidagi alloma nomi bilan bog'liq qadamjo va obidalar ro'yxatini shakllantirish, ularni ta'mirlash, konservatsiya qilish bo'yicha takliflar tayyorlash va boshqa vazifalar belgilab berildi [9].

Ushbu qarorda nazarda tutilgan vazifalar ijrosi doirasida 2000 yil 17 noyabr kuni allomaning 1130 yillik tavallud sanasi keng nishonlandi. Shu munosabat bilan Samarqandda alloma xotirasiga atab tiklangan yodgorlik majmusi ochildi [2:1]. Toshkent va Samarqandda Moturidiy ta'limoti va uning islom olamida tutgan mavqeiga bag'ishlangan xalqaro ilmiy anjumanlar o'tkazildi. Ushbu konferensiyalarda Imom Moturidiy va uning ilmiy merosiga bag'ishlangan mavzularda ma'ruza qilindi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mustaqillik yillarida Imom Moturidiy merosining o'rganilishi va uning diniy qadriyatlarimizni tiklashdagi o'rni mavzusini o'rganish jarayonida bu davrda amalga oshirilgan ishlar va ularning natijalari tahlil qilindi. Maqolani tayyorlashda umumqabul qilingan tarixiy metodlar – ilmiylik, xolislik, tarixiylik, qiyosiy tahlil va ketma-ketlik tamoyillariga amal qilindi. Tadqiqotning ishonchligi va samaradorligini oshirish uchun O'zbekiston Respublikasi Din ishlari qo'mitasi, tegishli adabiyotlar va rasmiy internet saytlar ma'lumotlaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Mustaqillik yillarida alloma ilmiy merosini tadqiq etish va shu asosda qo'llanmalar chop etish ishlari amalga oshirildi. Xususan, "Al-Moturidiy ta'limoti va uning Sharq xalqlari madaniyatidagi o'rni" nomli ma'ruzalar to'plami,

(2000), “Imom al-Moturidiy va uning ta’limoti” (U.Uvatov, 2000), “Imom al-Moturidiy va Chokardiza” (K.Kattayev, 2000), “Al-Moturidiy ta’limoti” (Abdulaziz Mansur, 2003), “Al-Moturidiy hayoti va merosi” (SH.Ziyodov, 2000) kabi kitoblar nashr qilindi. Bu borada xorijlik olimlar bilan ham hamkorlik aloqalari o’rnatildi. Xususan, 2001 yilda Germaniyalik professor Ulrix Rudolf qalamiga mansub “Al-Moturidiy va Samarqand sunniylik ilohiyoti” asari o’zbek tilida nashr etildi. 2002 yilda mazkur kitobning keng ommaga, jumladan, oliy o’quv yurtlarining talabalari va o’rta maktablarning yuqori sinf o’quvchilariga mo’ljallangan nashri amalga oshirildi [13].

Bundan tashqari, moturidiya ta’limotidagi mashhur ulamolar asarlarini ham nashr ishlari amalga oshirildi. Sirojiddin O’shiy qalamiga mansub “Bad’ul a’moliy” (Qalbdan yozishlar muqaddimasi) asari shular jumlasidandir. Ushbu asar matni Shayx Abdulaziz Mansurning “Aqoid matnlari” kitobida so’zma-so’z tarjima qilindi va 2006 yilda nashr etildi. 2008 yilda esa Shayx Nazrullohxon eshon G’aribiy tomonidan she’riy tarzda sharhlangan “Bad’ul amoliy” matni “Qasidai Amoliy sharhi va tavhid manzumi” nomi bilan chop etildi [14].

Keyingi yillarda ham alloma ilmiy merosini o’rganish davom etdi. Xususan, Sh.Ziyodovning “Abu Mansur al-Moturidiy yozma merosi va uning Kitob at-Ta’vilot asari” nomli dissertatsiyasi bu borada amalga oshirilgan yirik tadqiqotlardan sanaladi. Dissertatsiyada Moturidiy hayotining bosqichlari, ilmiy ijodiga ta’sir ko’rsatgan muayyan tarixiy va diniy sharoit, Movarounnahrda, xususan, Samarqanddagi diniy, ijtimoiy-siyosiy holat o’rganildi. Shuningdek, allomaning X asr birinchi yarmida Movarounnahr, xususan, Samarqand shahri ijtimoiy-siyosiy tarixida tutgan o’rni tahlil qilindi.

S.Oqilovning “Abul Muin an-Nasafiy va uning moturidiya ta’limoti rivojiga qo’shgan hissasi” mavzusidagi tadqiqotda ham moturidiya ta’limoti yoritildi. Unda Movarounnahrda kalom ilmining rivojlanishi va unda Imom Moturidiy ilmiy merosning tutgan o’rni o’rganildi. Shuningdek olimning kalom ilmiga bag’ishlangan “Tabsiratul adilla” asari tahlil qilindi. A.Alloqulov tomonidan amalga oshirilgan “Abu Hafis Nasafiyning “Aqoid” asari va uning sharhlari tahlili” mavzusidagi dissertatsiya [1] esa Abu Hafis Nasafiyning hayoti, ilmiy merosi, uning qo’lyozma nusxalari, tarjimalari, zamonaviy sharhlari haqida fikr yuritildi. Shuningdek, olimning tafsir, hadis, fiqh va aqida sohalarini rivojiga qo’shgan hissasi ochib berildi.

Bundan tashqari, “Abu-l-Muin Nasafiy ilmiy merosining Movarounnahr kalom ta’limoti rivojidadagi ahamiyati” (E.Daminov) [3], “Sa’duddin Taftazoniyning temuriylar davri moturidiya ta’limoti rivojiga qo’shgan hissasi” (O.Polvonov) [6], “Abu Ja’far Tahoviyning “Aqida” asari va uning sharhlari – hanafiylik ta’limotiga oid manba” (H.Sagdiyev) [5] va boshqa tadqiqotlarda moturidiylik ta’limotining turli jihatlari yoritildi.

2016 yildan e’tiboran bu boradagi ishlar yangi bosqichga ko’tarildi. Jumladan, 2020 yil 11 avgustda O’zbekiston Respublikasi Prezidentining “Imom Moturidiy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazini tashkil etish to’g’risida”gi qarori e’lon qilindi. Ushbu hujjat asosida O’zbekiston xalqaro islom akademiyasi huzuridagi “Imom Moturidiy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi” tashkil etildi. Imom Moturidiy va uning izdoshlari faoliyatini chuqur o’rganish, ularning aqida va kalom ilmi rivojiga qo’shgan bebaho hissasini tadqiq etish va boshqalar markazining asosiy maqsadi sifatida belgilandi [10].

Ushbu vazifalar ijrosini ta’minlash maqsadida markaz tomonidan turli tadbirlar amalga oshirildi. Jumladan, 2020 yilning 3-5 mart kunlari Samarqand shahrida “Imom Abu Mansur Moturidiy va moturidiya ta’limoti: o’tmish va bugun” mavzusidagi xalqaro konferensiya tashkil etildi. Anjumanda 15 ta mamlakatdan 70 ga yaqin ulamo, islomshunos olimlar, nufuzli ta’lim muassasalari va ilmiy tadqiqot markazlari rahbarlari ishtirok etdi. Ikki kun davom etgan konferensiyada qirqdan ortiq ma’ruza tinglandi. Ma’ruzalardan Imom Moturidiy shaxsi va aqidaviy qarashlari, moturidiya kalom maktabiga oid yangi manbalar, mazkur ta’limotning bugungi kundagi ahamiyati haqida yangi ilmiy ma’lumotlar berildi [12]. Konferensiya moturidiylik ta’limotini ilmiy asosda o’rganish va uning globallashuv jarayonida mo’tadil ta’limotni targ’ib qilishdagi o’rni asoslab berishga xizmat qildi.

Moturidiya ta’limotini xalqaro miqyosda targ’ib qilish va Markaz faoliyatini har tomonlama qo’llab-quvvatlash maqsadida uning qoshida Misr, Turkiya, Iordaniya, Albaniya, Germaniya, Rossiya, Malayziya, Afg’oniston, Qirg’iziston va O’zbekistonlik 22 nafar a’zodan iborat Xalqaro Ilmiy Hay’at tuzildi. Shuningdek, 2021 yil avgus oyigacha bo’lgan davrda Markaz tomonidan Ta’lim, fan va madaniyat masalalari bo’yicha islom olami tashkiloti (ICESCO), Turkiyaning Anqara va Saljuq universitetlari bilan hamkorlik aloqalari o’rnatildi [4].

Imom Moturidiy faoliyatini o’rganish va uni jahonga targ’ib qilish bo’yicha xalqaro onlayn uchrashuvlar ham tashkil etildi. Jumladan, 2020 yil 17 dekabrda “Imom Moturidiy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi: istiqboldagi rejalar” nomli xalqaro onlayn matbuot anjumani o’tkazildi. Konferensiyada jahonning 20 ga yaqin mamlakatidan 40 dan ziyod islomshunos olim va mutaxassislar, xalqaro tashkilot va ilmiy muassasalar rahbarlari ishtirok etdi. Bundan tashqari, 2021 yilda Singapurning Nanyang texnologiyalar universiteti huzuridagi Rajaratnam xalqaro tadqiqotlar maktabi bilan davra suhbat va “Moturidiylik ta’limoti va hozirgi zamon” mavzusida xalqaro onlayn ilmiy-amaliy simpoziumi o’tkazildi [11]. Bunday tadbirlarning o’tkazilishi Imom Moturidiy ilmiy merosini o’rganish va uni targ’ib qilishda katta ahamiyatga ega bo’ldi.

Imom Moturidiy asarlarini tarjima qilishga ham katta e’tibor berildi. Jumladan, 2022 yilda Imom Buxoriy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi olimlari tomonidan Moturidiylik ta’limoti asosi bo’lgan “Ta’vilot al-Qur’on” asarining dastlabki 30-juzi o’zbek tiliga tarjima qilindi va nashr etildi [15]. Tarjimada Imom Moturidiy qarashlarini imkon qadar yengil, tushunish oson bo’lgan uslubda xalqimizga yetkazishga harakat qilindi. Qur’oni karim oyatlari tarjimasini keltirishda Shayx Abdulaziz Mansur qalamiga mansub “Qur’oni karim ma’nolarining tarjima va tafsiri” asaridan keng foydalanildi [7].

Ushbu asarning keyingi juzlari tarjimasini ham amalga oshirildi. Jumladan, 2022 yilda Imom Moturidiy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi ilmiy xodimlari tomonidan “Ta’vilot al-Qur’on” asarining 27, 28 va 29- juzlari, 2023 yilda esa 25-26 juzlari tarjima qilindi. Ushbu asarning tarjima qilinishi xalqimiz orasida islom ma’rifatini yoyish, moturidiya ta’limotining o’rnini yanada mustahkamlash, yosh avlodni botil g’oyalardan himoya qilishda muhim ahamiyatga ega bo’lmoqda.

Imom Moturidiy tomonidan o’z davrida aytilgan fikrlar bugungi kunda ham dolzarb bo’lib, bu, o’z navbatida, inson aql-zakovati va tafakkuri imkoniyatlari cheksiz ekanini bildiradi. Alloma faoliyatida islom dinining mohiyatini to’g’ri talqin qilish, turli bid’at va xurofotlarga qarshi kurash alohida o’rin tutadi. Shu nuqtai nazardan ham Imom Moturidiy ilgari surgan g’oyalar bugungi kunda ham katta amaliy ahamiyatga egadir. Allomaning asosiy asari qo’lyozmalari va ularga yozilgan sharhlar nafaqat Misr, Turkiya, Hindiston, Angliya kabi mamlakatlarda, balki Respublikamiz qo’lyozmalar fondlarida ham mavjuddir [8].

Xulosa va takliflar. Xulosa sifatida aytish mumkinki, mustaqillik yillarida Imom Moturidiy ilmiy merosini o’rganish va targ’ib qilish ishlari ko’plab ishlar amalga oshirildi. Bunda 1999 yilda Hukumat tomonidan Alloma yubileyni nishonlash to’g’risidagi qaror muhim ahamiyatga ega bo’ldi. Hujjatda Imom Moturidiy ilmiy merosini o’rganish va uni targ’ib qilish bo’yicha keng ko’lamli tadbirlar rejasi tasdiqlandi. Ushbu reja asosida Imom Moturidiy maqbarasi rekonstruksiya qilindi, alloma nomi bilan bog’liq qadamjo va obidalar ro’yxati shakllantirildi, bir qancha tadqiqotlar nashr qilindi va hok. 2016 yildan e’tiboran,

Imom Moturidiy ilmiy merosini o'rganish ishlari yangi bosqichga ko'tarildi. O'zbekiston Respubikasi Prezidentining farmoni bilan 2020 yilda Imom Moturidiy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi tashkil etildi. Ushbu markaz faoliyatining yo'lga qo'yilishi Alloma ilmiy merosini o'rganish va targ'ib qilishda katta ahamiyatga ega bo'ldi.

ADABIYOTLAR

1. Аллокулов А. Абу Ҳафс Насафийнинг “Ақонд” асари ва унинг шарҳлари таҳлили. Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. Тошкент. 2018.
2. Бўрибоев И. Президент Ислом Каримовнинг Бурҳониддин Марғиноний таваллудининг 910 йиллигига бағишланган тантанали марсимда сўзлаган нутқи. Маърифат газетаси, 2000 йил 18 ноябр. – Б.1.
3. Даминов Э. Абу-л-Муин Насафий илмий меросининг Мовароуннаҳр калом таълимоти ривождаги аҳамияти, Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (Phd) диссертацияси. Тошкент. 2019.
4. Махсудов Д. Имом Мотуридий ва унинг издошларига кўрсатилаётган юксак эътибор. Янги Ўзбекистон газетаси, 2020 йил март ойи.
5. Сағдиев Ҳ. Абу Жаъфар Таҳовийнинг “Ақида” асари ва унинг шарҳлари – ханафийлик таълимотига оид манба. Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. Тошкент. 2017.
6. <http://www.t-science.org/arkivDOI/2019/06-74/06-74-37.html>.
7. <https://hilolnashr.uz/tavilot-al-quron-30>
8. <https://kukaldosh.uz/28/02/2018/600>
9. <https://lex.uz/docs/1592041#1592084>
10. <https://lex.uz/docs/4945427>
11. <https://moturidiy.uz/uz/news/290>
12. <https://nasafziyo.uz/index.php?newsid=1008>
13. <https://samuslim.uz/articles/eductaion/imom-al-moturidiy-hidoyat-imomi>
14. <https://tuhfa.uz/article/833>
15. <https://zarnews.uz/post/tavilot-al-quron-quroni-karim-tafsiriga-bagishlangan-motabar-manba>